

СУЧАСНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОНЯТТЯ «ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ»

Взаємодія людей в суспільстві регулюється багатьма соціальними організаціями і нормативами. Іншими словами, діяльність кожного індивіда інституціоналізована. Під інституціоналізацією зазвичай розуміють процес формалізації соціальних відносин, перехід від неформальних відносин і неорганізованої діяльності до створення організаційних структур з чіткою ієрархією влади. Інституціоналізація передбачає також регламентацію діяльності індивідів та їх взаємовідносин, юридичну легалізацію організаційних структур, якщо це можливо і необхідне [1, 125].

Організація і формалізація суспільних відносин у різних сферах людської життєдіяльності перетворює їх на інститут сім'ї, школи, церкви тощо. Таким чином, інституціоналізація є синергетичним процесом переходу від самоврядних явищ до організованих і керованих.

У соціології під інституціоналізацією розуміють типізацію звичних дій акторами різного роду. Інакше кажучи, будь-яка типізація є інститут. Важливо відзначити, що інституціоналізація означає типізацію не тільки дій, але і акторів в інститутах, іншими словами, дії типу X повинні здійснювати актори типу X [2, 91]. На практиці це означає, що для формування інституту необхідно умовою є створення чітких моделей поведінки для певних категорій осіб.

Важливими аспектами інституціоналізації є традиції і контроль. Загальні моделі поведінки поступово створюються і формулюються, вони не можуть бути створені миттєво. Інститути завжди зв'язані і визначаються традиціями. Крім того, інститути вже завдяки самому факту їх існування контролюють людську поведінку, встановлюючи певну систему варіантів можливої поведінки індивіда, що є допустимою в даному суспільстві.

Контролюючий характер властивий інституціоналізації незалежно від наявності певних механізмів санкцій, що підтримують інститут. Ці механізми (які зазвичай називають системою соціального контролю), звичайно ж, існують в багатьох інститутах і в усіх агломераціях інститутів. Сказати, що частина людської діяльності була інституціоналізована, — вже означає сказати, що частина людської діяльності була піддана соціальному контролю [2, 92].

В політології під інституціоналізацією розуміють механізм, що забезпечує організацію спільної політичної діяльності людей шляхом формування певних організацій, в рамках яких протікає та або інша політична діяльність.

Інституціоналізація розглядається як історичний процес зародження нових соціальних інститутів, а також як процес функціонування інститутів у рамках соціальної системи у зв'язку з процесом адаптації індивідів і колективів до її нормативних вимог, у ході якого формуються соціально-психологічні механізми, які забезпечують стабільність і стійкість суспільної організації [3, 171].

Важливо підкреслити, що інститути є зовнішніми обмеженнями, тобто людина сприймає їх як даність, яку не може переступити. Проте в процесі соціалізації інститути входять у свідомість індивіда і перестають сприйматися як чужі і шкідливі обмеження. Таким чином, інституціоналізація може розглядатися також як один з елементів соціалізації індивіда.

За своїм змістом інституціоналізація асоціюється з формалізацією і деперсоналізацією. Формалізація виявляється, зокрема, у поступовому виникненні стійких правил поведінки, обрядів і ритуалів, наприклад, таких як вінчання на царство або сучасна процедура інавгурації голови держави. Деперсоналізація виражається в тому, що функціональність інституту не повинна залежати від суб'єктивних чинників, зокрема від особистих уподобань, схильностей тих акторів, які покликані вирішувати суспільно важливі завдання [4, 146].

Слід звернути увагу також на інший рівень інституціоналізації суспільних відносин який проявляється при формуванні системи інститутів конкретного суспільства. З цієї точки зору інституціоналізація розглядається як процес формування інституційної системи суспільства, забезпечення стійкості і передбачуваності її розвитку. В результаті інституціоналізації утворюється безперервний інституційний простір, внаслідок чого формується «когерентність», тобто взаємопов'язаність і взаємозалежність інститутів. Когерентність інститутів підтримує єдність і стійкість інституційної системи в цілому, а також приводить до формування ієрархії формальних правил і норм, що передбачає ускладнення процедури зміни інститутів у міру зростання їх ієрархічного рангу.

Інституціоналізація суспільних відносин призводить до передбачуваності і впорядкованості економічного і політичного життя як суспільства, так і окремої особи. Суспільне життя в таких випадках характеризується підвищеним ступенем стійкості, а система інститутів стає надійним захистом від екстремізму, непередбачуваності, волюнтаризму, забезпечуючи високоорганізовані форми взаємодії індивідів у політичній і економічній сферах.

Окремої уваги заслуговує питання про інституціоналізацію владних відносин у суспільстві. Так французький інституціоналіст Ж. Бюро розглядає інституціоналізацію влади як юридичну операцію, за допомогою якої політична влада переноситься з особи правлячих на абстрактну сутність держави. Юридичним ефектом цієї операції і є утворення держави як субстрату влади, що не залежить від особи правлячих, абстрактного і постійного носія влади [5, 157].

У даному випадку можна констатувати, що наслідком інституціоналізації влади буде встановлення легального панування, при якому громадяни, підкоряючись владним розпорядженням державної влади, підкоряються не особі, а безособовому порядку і тому зобов'язані коритися тільки в рамках ділової компетенції, раціонально розмежованої цим порядком [6, 37].

Інституціоналізація веде також до жорсткого розподілу прав, обов'язків та функцій, результатом чого стає стійкий розподіл праці і відповідна професіоналізація індивідів. З часом такий розподіл стає традиційним, а система соціального контролю закріплює існуючий порядок взаємодії між індивідами.

А це, у свою чергу, веде до формування якісно нових вимог до виконавців і їх професіоналізації.

Для особи основним результатом інституціоналізації є можливість активної участі в політичному і економічному житті суспільства. Створена внаслідок інституціоналізації система інститутів оберігає індивіда при його взаємодії з іншими суб'єктами політики від свавілля, формує умови для внутрішньої свободи особи. Інше питання, як буде реалізована ця свобода. Це вже залежить від внутрішнього змісту правил і процедур, які лежать в основі того або іншого інституту [4, 154].

Головними напрямками інституціоналізації є:

– в економічному вимірі — досягнення сталості виробничих відносин та їхнього захисту від бюрократичної сваволі за рахунок демократизму у визначенні форм власності і засобів розподілу продукту єднання будь-якої форми власності з найманою робочою силою;

– у правовому вимірі — практичне вирішення питання про легальність і легітимність державної влади, тобто про її юридичну обґрунтованість, з одного боку, і справедливість, визнання та її підтримку більшістю населення — з іншого;

– у соціальному відношенні — упорядкування різновекторності соціальних інтересів через реалізацію концепції стримувань та противаг, за якої перевагу мають загальнонаціональні інтереси;

– в ідеологічній сфері — обґрунтування та популяризація цілей і методів здійснення влади з метою збереження та збільшення її внутрішньої та зовнішньополітичної репутації демократичними засобами. Мається на увазі пропагування сукупності світоглядних ідей, пов'язаних з інтересами домінуючих соціальних спільнот та всією практикою суспільного життя. Адже державницька ідеологія має за свою головну мету сформувати законослухняного громадянина у його ж інтересах і з метою зниження сили державного примусу [7, 179].

Інституціоналізація є еволюцією людської діяльності від невизначених до організованих, від «імпровізованих» до заздалегідь відомих, від розрізнених до узгоджених, від індивідуалізованих до загальноприйнятих форм. У зв'язку з цим зрозуміло, чому саме право виступає найбільш інституціоналізованою сферою суспільного буття і свідомості, адже відомо, що у сфері права прагнення до стабільності, точності, гарантованості поведінки досягає своєї вершини. Єдність публічної влади як інституціоналізованого виду соціальної влади і права як інституційної підсистеми соціального регулювання утворює основу інституціоналізації в суспільстві [8, 27].

Процес інституціоналізації включає три основні моменти:

1. Однією з необхідних умов появи інститутів служить відповідна соціальна потреба. Інститути покликані організувати спільну діяльність людей з метою задоволення тих або інших потреб. Виникнення певних суспільних потреб, а також умови для їх задоволення є першими необхідними моментами інституціоналізації.

2. Соціальний інститут утворюється на основі соціальних зв'язків, взаємодії і відносин конкретних індивідів, соціальних груп і інших спільнот. Але

він, як і інші соціальні системи, не може бути зведений до суми цих осіб і їх взаємодій. До основних елементів інституту відносяться система цінностей, норм, ідеалів, а також зразків діяльності і поведінки людей.

3. Адаптація індивідів і колективів до нормативних вимог соціальних інститутів, в ході якої формується соціально-психологічні механізми, які забезпечують стабільність і усталеність суспільної організації.

Можливі два основні шляхи інституціоналізації: при першому з них інституту засновуються на основі рішення органів публічної влади або формуються соціально активними громадянами. Другий шлях пов'язаний з тим, що інституту формуються в практиці суспільних відносин, існують у вигляді фактичних моделей поведінки і лише потім стають загальними правилами. Тобто у першому випадку інституціоналізація є цілеспрямованим і контрольованим процесом, тоді як другий спосіб передбачає стихійне зародження інституту.

Проте слід зазначити, що на цьому інституціоналізація не закінчується. Знов створений інститут повинен пройти перевірку часом, соціальна практика може істотно видозмінити закріплені в ньому моделі поведінки, змінити його структуру і організацію.

Слід погодитися з думкою С. В. Довгого, що процес інституціоналізації носить об'єктивно обумовлений перманентний характер, націлений на постійне приведення поточних завдань інститутів у відповідність із суспільними потребами. Тому він ніколи не залишає створені на даний момент інститути незмінними, тому що це суперечить принципу розвитку політичної системи і перспективам суспільного розвитку в цілому [9, 11].

Однією з конститутивних рис інституціоналізації є встановлення зв'язку з певним соціальним середовищем, в якому інститут черпає свою підтримку. Цей момент знаходить найбільш яскраве вираження саме в державі, що спирається на визнання народу.

Підводячи підсумок вищесказаному, слід зазначити, що інституціоналізація може розглядатися в декількох аспектах. У вузькому сенсі інституціоналізація постає як процес формалізації, організації і легалізації суспільних відносин. У широкому ж сенсі інституціоналізація розглядається як типізація взаємодії індивідів, будь-яка (формальна або неформальна) організація їх діяльності.

Також можуть бути відокремлені два рівні інституціоналізації. На першому рівні основна увага приділяється процесу формування і розвитку окремих інститутів, формування механізмів соціалізації індивідів. Другий рівень інституціоналізації охоплює формування інституційної системи суспільства, розбудову ієрархії інститутів, встановлення когерентності інститутів.

Сфера буття державно-правових інститутів є однією з найбільш формалізованих сфер суспільства. Виходячи з цього, можна говорити про те, що в юриспруденції термін «інституціоналізація» повинен використовуватися у вузькому сенсі.

Інституціоналізація в державно-правовій сфері є одним з ключових механізмів обмеження і демократизації державної влади. Такі державно-правові

інститути, як розподіл влади, відокремлення державної і муніципальної влади, перешкоджають концентрації влади. А системний рівень інституціоналізації веде до зближення основних змістовних елементів державної політики і функціонування розвиненої юридичної системи, наслідком чого є реальне втілення концепції правової держави [10, 331].

Інституціоналізація у сфері держави і права може бути визначена як формалізація і організація суспільних відносин, створення організаційних структур з ієрархією влади, регламентація і легалізація діяльності індивідів, їх взаємовідносин, процес офіційного нормативного закріплення соціальних інтересів і ідей, наслідком чого є перетворення державно-правових явищ на стійкі системні утворення.

Інституціоналізація сприяє становленню, стабільному функціонуванню і підвищенню ефективності суспільного механізму, якісному задоволенню політичних і економічних інтересів індивіда.

Література

1. Новая философская энциклопедия : в 4 т. / Ин-т философии РАН ; под ред. В. С. Степина. — М., 2001. — 840 с.
2. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. — М., 1995. — 323 с.
3. Зырянов С. Г. Институционализация электоральных процессов в странах с переходными политическими режимами / С. Г. Зырянов // Личность. Культура. Общество. — 2007. — Вып. 1. — С. 170–181.
4. Рыбаков А. В. Общественные эффекты институционализации политико-властных отношений / А. В. Рыбаков // Социально-гуманитарные знания. — 2004. — № 2. — С. 146–156.
5. Левин И. Д. Современная буржуазная наука государственного права: критика основных направлений / И. Д. Левин. — М., 1960. — 437 с.
6. Вебер М. Типы господства / Макс Вебер // Личность. Культура. Общество. — 2008. — Вып. 1. — С. 31–47.
7. Довгий С. В. Про категоріальні засади аналізу інституціоналізації влади / С. В. Довгий // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. — О., 2004. — Вип. 19. — С. 172–178.
8. Вопленко П. П. Институционализация как закономерность государственного правового жизни / П. П. Вопленко, Ю. Ю. Ветютнев // Правовая политика и правовая жизнь. — 2004. — № 3. — С. 21–31.
9. Довгий С. В. Особливості інституціоналізації політичної влади в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 — «Політичні інститути та процеси» / С. В. Довгий. — О., 2007. — 15 с.
10. Алексеев С. С. Право. Азбука. Теория. Философия. Опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. — М., 1999. — 712 с.

Анотація

Ковбасюк С. В. Сучасна інтерпретація поняття «інституціоналізація». — Стаття.

У вузькому сенсі під інституціоналізацією розуміють процес формалізації, організації і легалізації суспільних відносин. У широкому ж сенсі інституціоналізація розглядається як типізація взаємодії індивідів, будь-яка (формальна або неформальна) організація їх діяльності. Інституціоналізація у сфері держави і права може бути визначена як формалізація і організація суспільних відносин, створення організаційних структур з метою їх регламентації та легалізації, наслідком чого є перетворення державно-правових явищ на стійкі системні утворення.

Ключові слова: інституціоналізація, інститут, формалізація, легалізація, типізація, організація, соціальний контроль.

Summary

Kovbasyuk S. V. Modern Interpretation of the Notion «Institutionalisation». — Article.

In narrow sense institutionalisation is understood as a process of formalization, organization and legalization of social relations. In wide sense institutionalisation is typification of individuals' interaction, formal or informal organization of their activity. Institutionalisation in the legal sphere can be defined as formalization and organization of social relations, creation of organizational structures with the aim of regulation of human activity and social relations, their legalization. The result of this process is transformation of state and legal phenomena into steady system formations.

Keywords: institutionalisation, institution, formalization, legalization, typification, organization, social control.

УДК 343.2.01:801.73

О. В. Козаченко

ГЕРМЕНЕВТИЧНИЙ ВИМІР КАТЕГОРІЙ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

Герменевтичний вимір кримінального закону вимагає звернення до проблем інтерпретації нормативних положень, які знайшли своє втілення у нормативно-правових актах, що виступають джерелами кримінального права. Уявляється, що особливої уваги вимагає дослідження проблем тлумачення окремих категорій, які використовуються у чинному кримінальному законодавстві, оскільки категоріальний апарат виступає базовою ланкою не тільки змісту законодавства взагалі, але й обов'язковою умовою правильного його застосування.

Окремі елементи герменевтичного дослідження положень кримінального закону знайшли своє відображення в роботах багатьох представників кримінально-правової науки, зокрема Ю. Бауліна, В. Василяша, В. Грищука, В. Навроцького, Ю. Пономаренка, В. Тулякова, М. Хавронюка та інших науковців, однак предметом дослідження змістовної складової кримінального закону виступали або окремі інститути, або окремі положення законодавства, залежно від цілей, які були поставлені під час дослідження.

Метою даної публікації є аналіз деяких базових категорій кримінального закону на підставі їх герменевтичного дослідження та формулювання пропозицій щодо подолання існуючих суперечностей у використанні кримінально-правових категорій.

Дослідження категоріальних характеристик кримінального законодавства засвідчує, що сучасне кримінальне право не відзначається внутрішньою і міжгалузеву узгодженістю, що негативно впливає на практику його застосування. Такі неузгодженості набули системного характеру, знаходяться у герменевтичному колі і мають багаторівневий профіль.

До неузгодженостей на рівні базових положень кримінального закону можна віднести такі. По-перше, в ролі обов'язкової ознаки злочину визнається його суспільна небезпека, в той же час майже всі кримінальні покарання орієн-